

Hydropolitical Analysis of the Diversion of Tigris Water into Turkey with the Construction of Ilisu Dam

Hamidreza Mohammadi¹✉, Mohammadreza Joufar²

1. (Corresponding Author) Department of Human Geography and Spatial Planning, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Email: m_joufar@sbu.ac.ir

2. Department of Human Geography and Spatial Planning, Faculty of Earth Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Email: h_mohammadi@sbu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:

14 May 2026

Received in revised form:

24 July 2026

Accepted:

30 August 2026

Available online:

4 October 2026

Keywords:

Hydropolitics,
Geopolitics,
Turkey,
Tigris,
Ilisu Dam.

ABSTRACT

In the 21st century, water has emerged as a critical component of geopolitical power dynamics, alongside energy and food. This shift towards water diplomacy reflects the recognition of water scarcity as a defining challenge of our time. The strategic significance of regions with abundant water resources has elevated, with the World Bank's 1995 prediction of water-based conflicts proving prescient. Nowhere is this more apparent than in the Middle East, where tensions over shared water basins like the Tigris and Euphrates rivers persist. This study examines the geopolitical implications of Turkey's control over the Tigris and Euphrates rivers through the Ilisu Dam, focusing on downstream countries such as Syria, Iraq, and Iran. Employing descriptive-analytical and historical methods, the research aims to elucidate the multifaceted impacts of Turkey's water management strategies on these nations. The findings underscore the urgent need for a collaborative approach to address water-related challenges, including drought, dust storms, and land subsidence. The study advocates for a four-way cooperation among the downstream countries to establish equitable access to water resources and mitigate potential conflicts. It emphasizes the importance of a strategic alliance to leverage 'blue diplomacy' in resolving disputes and ensuring sustainable water management practices in the region.

Cite this article: Mohammadi, H., & Joufar, M. (2026). Hydropolitical Analysis of the Diversion of Tigris Water into Turkey with the Construction of "Ilisu" Dam. *Human Geography Research Quarterly*, 58 (3), 35-51.

<http://doi.org/10.22059/jhgr.2024.366006.1008637>

© The Author (s)

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Water holds political and security significance in the Middle East, influencing national and regional governmental policies. Following World War I, the region witnessed the division and fragmentation of territories, leading to the partitioning of rivers and shared water basins among present-day countries. Turkey aims to bolster its influence through hydropolitical dominance over downstream countries within these water basins. Water has become the paramount political concern in the region, precipitating conflicts of interest among nations over the allocation of water resources, including those of international rivers. This research seeks to address the query:

- "What geopolitical ramifications will arise in the downstream countries due to Turkey's control of the Tigris River through the Ilisu Dam?" Furthermore, the study delves into sub-questions such as:

- "What challenges will the utilization of the Ilisu Dam pose for downstream countries?"

- "How can the water scarcity crisis in the Tigris and Euphrates basin be effectively managed?"

Methodology

The present research endeavors to offer a thorough analysis of the construction of the Ilisu Dam in Turkey and the diversion of the Tigris River to discern the geopolitical implications of the undertaking. The research methodology employed is qualitative, with an inductive data analysis approach. Utilizing a descriptive-analytical and historical framework, data collection primarily entails sourcing documents from libraries, as well as studying books, articles, and online resources. Conclusions are drawn from the ensuing discussions.

Results and discussion

In recent years, Turkey has intensified its exploitation of the Tigris River's upstream potential, raising legal disputes over the sharing of Tigris and Euphrates waters and triggering significant geopolitical ramifications. The emergence of hydropolitical crises underscores the

intersection of international law and geopolitical realities. Turkey's shift in water policy has disrupted the established geopolitical balance in the region, heightening downstream countries' dependence on Turkish-controlled water resources. The escalating demand for drinking water, agricultural irrigation, and other vital uses in countries like Syria and Iraq has placed immense pressure on these nations domestically and internationally. Consequently, the geopolitical equilibrium in the region is being reshaped. Turkey's assertive water policies have exacerbated territorial and border tensions with its downstream neighbors. Furthermore, there is a risk that Turkey may wield its water management strategies as a means to exert power and influence in border disputes. The trajectory suggests a looming geopolitical crisis in the affected countries, with water-related issues increasingly shaping their future. The persistence of challenges such as floods, droughts, food insecurity, and unilateral water management projects in the Tigris and Euphrates basins indicates a continuing critical trend. The potential for international conflicts and cross-border disputes over water resources remains high in this densely populated watershed, which is home to approximately 60 million people across Iraq, Turkey, Syria, and Iran. The operation of the Ilisu Dam has already begun to impact the water quality of the Tigris River, leading to downstream consequences such as increased salinity in the Shat al-Arab and Karoun rivers. These transformations are altering the watershed dynamics and affecting maintenance costs. Water scarcity has become intertwined with national security concerns, exacerbating food and industrial insecurities and fostering population discontent, which could escalate into chaos or civil unrest. It's evident that water scarcity undermines economies and agricultural productivity, leading to societal unrest and potential geopolitical crises. The internal vulnerabilities of downstream countries weaken their economic, security, and political stability, amplifying their susceptibility to external pressures. In conclusion, the geopolitical implications of water management in the Tigris and

Euphrates basin underscore the urgent need for cooperative and sustainable solutions to ensure regional stability and security.

Conclusion

Turkey's strategy aims to leverage every opportunity to assert its hydropolitical dominance over downstream countries, positioning itself as a hydro-hegemon within geostrategic calculations. This ambition drives Turkey to wield hydropolitics as a potent tool, aiming to redefine its regional role. However, the adverse effects of controlling the Tigris and Euphrates waters inevitably extend to Iran. Changes in the Shat al-Arab watershed, increased migration, wetland depletion, rising dust levels, water salinity, and agricultural challenges exacerbate local and national issues in Iran, with these problems projected to escalate in the future. The ecological landscape of the Tigris and Euphrates basins is poised for transformation, sparking public discontent and fueling local and regional conflicts within affected countries. The construction of the Ilisu Dam further exacerbates these challenges, amplifying their impact. These issues directly shape geopolitics, diminishing downstream countries' prestige, influence, and geopolitical autonomy vis-à-vis Turkey. Consequently, Syria and Iraq's geopolitical reliance on Turkey has surged due to its control over the Tigris and Euphrates water inflows. As a result of prevailing hydropolitical dynamics, Iraq, Syria, and Iran find themselves increasingly geopolitically tethered to Turkey. With dwindling water resources in Syria and Iraq, the potential for heightened conflicts and even warfare rooted in direct hydropolitical tensions looms ominously on the horizon.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of

the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

تحلیل هیدروپلیتیکی انحراف آب دجله به داخل ترکیه با احداث سد ایلیسو

حمیدرضا محمدی^۱✉، محمدرضا جوفار^۲

۱- نویسنده مسئول، گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: h-mohammadi@sbu.ac.ir
۲- گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: m_joufar@sbu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	آب از دیرباز در کانون توجه بوده و تمهید آب به دامنه‌ای از روابط قدرت میان دارندگان و نیازمندان به آن دامن زده است. بنیادی‌ترین شناسه‌های قرن حاضر تأمین آب، انرژی و غذا هستند. لذا بر بنیاد چنین شناسه‌هایی، این قرن را باید قرن دیپلماسی آب تعریف کرد. در آینده، مناطقی در جهان ارزش راهبردی خواهند داشت که منابع کلان و پایدار آب داشته باشند. بانک جهانی هشدار داده است که جنگ‌های آینده، جنگ‌های آب پایه خواهند بود. لذا تقابل قَلت آب شیرین و تقاضای دستیابی به آن سبب درگیری میان بازیگران شده است. در خاورمیانه، بحث‌برانگیزترین این مناقشات، بر سر رودخانه‌های دجله و فرات است که کشور ترکیه سعی در محصورسازی آن‌ها دارد. کشورهای پایین‌دست، بعد جدیدی از مناقشات ژئوپلیتیکی را تجربه می‌کنند. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به این سؤال پاسخ می‌دهد که «کنترل رودخانه دجله با استفاده از سد ایلیسو توسط ترکیه، چه نتایج ژئوپلیتیکی را در کشورهای پایین‌دست در پی دارد». روش تحقیق در این پژوهش کیفی است و رویکرد آن از نظر ماهیت تلفیق توصیفی-تحلیلی و تاریخی است. نهایتاً پژوهش حاضر به این نتیجه می‌رسد که کنترل رودخانه دجله منجر به تبدیل شدن ترکیه به هیدروژمون در منطقه می‌شود و وابستگی ژئوپلیتیکی کشورهای پایین‌دست به‌خصوص عراق و سوریه به ترکیه افزایش می‌یابد. مناقشات دیرپای منطقه ظرفیت امکان تنش را افزایش می‌دهد به‌عنوان مثال خط تالوگ اروندرود تغییر خواهد کرد و احتمال تنش مرزی بین عراق و ایران نیز افزایش می‌یابد. منزلت، وزن و نفوذ ژئوپلیتیکی کشورهای پایین‌دست آبی دجله کاسته می‌شود و مؤلفه‌های مزبور برای ترکیه افزایش خواهد یافت.
واژگان کلیدی: ترکیه، دجله، ژئوپلیتیک، سد ایلیسو، هیدروپلیتیک.	

استناد: محمدی، حمیدرضا و جوفار، محمدرضا. (۱۴۰۵). تحلیل هیدروپلیتیکی انحراف آب دجله به داخل ترکیه با احداث سد ایلیسو. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۵۸ (۲)، ۵۱-۳۵.

<http://doi.org/10.22059/jhgr.2024.366006.1008637>

مقدمه

رودخانه‌های بین‌المللی به‌عنوان یکی از حساس‌ترین بنیان‌های ژئوپلیتیکی جهان، امروزه شامل ۲۶۳ حوضه مشترک هستند و ظرفیت تبدیل‌شدن به کانون‌های مناقشه را دارند. باوجوداین گستره، کمتر از یک‌پنجم این رودخانه‌ها تحت پوشش توافق‌های رسمی مدیریت مشترک قرار دارند. این حوضه‌ها حدود ۶۰ درصد از جریان جهانی آب‌های سطحی را دربر می‌گیرند و بیش از ۴۰ درصد جمعیت جهان در قلمرو ۱۴۵ کشور در این مناطق سکونت دارند (Kasymov, 2011: 85). در خاورمیانه آب نه‌تنها یک منبع حیاتی، بلکه عنصری با بار سیاسی-امنیتی است. پیوند آب با منازعات مرزی، قومی و مذهبی، آن را به عاملی برای تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی و زمینه‌ساز بحران‌های امنیتی تبدیل کرده است (محمدی، ۱۴۰۱: ۱۶). پس از جنگ جهانی اول نیز تقسیمات سرزمینی، مرزهای آبی را میان دولت‌های جدید تجزیه کرد و ساختاری پیچیده از هیدروپلیتیک و هیدروهمژمونی را بر کشورهای پایین‌دست تحمیل نمود (فرامکین، ۱۳۹۹: ۵۴۲)؛ وضعیتی که نمونه بارز آن را می‌توان در رفتار همژمونیک ترکیه در قبال حوضه دجله و فرات مشاهده کرد (کمپ و هارکاوی، ۱۳۸۳: ۳۲۹).

پیش از کشف نفت، آب در خاورمیانه یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده به الگوهای خصومت و همکاری میان دولت‌های منطقه بود. ارزیابی‌های اطلاعاتی ایالات‌متحده در دهه ۱۹۸۰ نشان می‌داد که دست‌کم در ده نقطه جهان (عمدتاً در خاورمیانه) احتمال بروز منازعه بر سر توزیع نابرابر یا کاهش منابع آب مشترک وجود دارد (فغانی، ۱۳۷۸: ۴). با تداوم رشد جمعیت و گسترش صنعتی شدن، تقاضای آب شرب در این منطقه طی دهه‌های آینده به سطحی بحرانی خواهد رسید و در نتیجه، تأمین آب همچنان یک مسئله استراتژیک باقی می‌ماند (Krzymowski, 2021: 4). تحلیلگران مختلف نیز بر اهمیت فزاینده این موضوع تأکید کرده‌اند؛ از جمله جورج جوفه که در سال ۱۹۹۳ پیش‌بینی کرد آب می‌تواند به مهم‌ترین چالش سیاسی خاورمیانه تبدیل شود (Dolatyar, 2002: 121)، و پژوهشگرانی که معتقدند کشورهای منطقه در آینده به چهار برابر ظرفیت منابع بومی خود آب نیاز خواهند داشت (کامروا، ۱۳۹۱: ۳۹۷). در چنین بستری، اختلاف بر سر تقسیم منابع آبی و رودخانه‌های بین‌المللی یکی از محورهای اصلی تنش و تضاد منافع میان دولت‌های منطقه به شمار می‌رود (متقی‌دستنائی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۰۴).

بحران آب در خاورمیانه، به سه دسته عوامل محیطی، اقتصادی و سیاسی تقسیم می‌شود. حدود ۷۰ درصد ذخایر آبی این منطقه، به کشاورزی اختصاص می‌یابد. ترس از وابستگی فزاینده به واردات مواد غذایی موجب شده بسیاری از کشورهای منطقه، به دنبال امنیت غذایی و خودکفایی به‌عنوان هدف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی باشند (Beschorner, 1992: 3). از زمانی که ترکیه پروژه توسعه جنوب شرقی آناتولی (گپ) را آغاز نمود، تنش میان این کشور با سوریه و عراق آغاز شد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳۱).

دجله و فرات شامل رودخانه‌های متوالی هستند که حوضه‌های آبی آن در کشورهای ترکیه، سوریه، عراق، ایران و در شرایط خاص آب‌وهوایی، اردن و عربستان قرار دارد (Ahmed Hussein & Mohamed, 2021: 131). دولت ترکیه از پیوستن به کنوانسیون استفاده غیر کشتیرانی از جریان‌های آبی بین‌المللی خودداری کرده است. این کنوانسیون در می ۱۹۹۷ در نیویورک به تصویب رسید و تنها سند بین‌المللی ناظر بر جریان‌های آب شیرین مشترک جهان است. این کنوانسیون کشورها را موظف کرده که منابع آبی مشترک را به‌صورت «عادلانه» و «منصفانه» مصرف و از «ضرر رساندن» به همدیگر خودداری کنند. ترکیه مدعی است که این کنوانسیون در موضوع دجله و فرات به نفع کشورهای پایین‌دستی این رودها تنظیم‌شده و طبق منافع آن‌ها است. لذا ترکیه در جهت بهره‌برداری هرچه بیشتر از این رودخانه‌ها، طی دو دهه گذشته از سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۰ بالغ بر ۵۸۵ سد احداث نموده و اکنون علاوه بر پروژه مادر گپ، پروژه

سدسازی موسوم به داپ را هم در دست اجرا دارد و پروژه‌های توسعه و سدسازی خود را دنبال می‌کند، به‌طوری‌که حوضه‌های آبی پایین‌دست با مشکلات عدیده کمبود آب، افزایش شوری باتلاق‌ها، بی‌کیفیت و آلوده شدن آب‌ها (AI- Ansari, 2019: 60) و افزایش ریزگردها شده است. به نظر می‌رسد تنش در حوضه دجله و فرات از اهمیت بالایی برخوردار باشد (باغخانی‌پور، ۱۴۰۱).

این پژوهش قصد دارد به این سؤال پاسخ دهد که «کنترل رودخانه دجله با استفاده از سد ایلیسو توسط ترکیه، چه نتایج ژئوپلیتیکی را در کشورهای پایین‌دست در پی دارد»، سؤال‌های فرعی پژوهش این است که «بهره‌برداری از سد ایلیسو در کشورهای پایین‌دست چه معضلاتی را در پی دارد» و «چگونه می‌توان بحران کمبود آب دجله و فرات را مدیریت کرد».

مبانی نظری

هیدروپلیتیک

مطالعات هیدروپلیتیک از جمله مطالعات جدید است که از رشته‌های علوم سیاسی، جغرافیا و جامعه‌شناسی وام گرفته است. ریشه‌های این عرصه تحقیقاتی به اواخر دهه هفتاد میلادی بازمی‌گردد و مانند هر زمینه مطالعاتی جدید ابهام مفهومی زیادی پیرامون آن وجود دارد. به‌عنوان مثال تا به امروز هیچ تعریف واحد و جهانی از هیدروپلیتیک وجود ندارد. اصطلاح هیدروپلیتیک اولین بار توسط واتربری در سال ۱۹۷۹ در کتاب هیدروپلیتیک دره نیل ابداع شد. او تلویحاً هیدروپلیتیک را «مطالعه سیاست بین‌دولتی در رابطه با مدیریت منابع آب مشترک» تعریف کرد (Waterbury, 1979). تعریف صریح‌تری از هیدروپلیتیک حدود دو دهه بعد توسط الانس ارائه شد؛ «مطالعه سیستماتیک درگیری بین‌دولتی و همکاری بر سر منابع آب فرامرزی» (Elhance, 1997: 208-215). این تعریف سه بعد از هیدروپلیتیک را آشکار می‌کند. اولاً، فقط دولت‌ها را به‌عنوان بازیگران مرتبط درگیر می‌کند. ثانیاً، محدود به عرصه بین‌المللی آب فرامرزی است. ثانیاً این موضوع حول درگیری یا همکاری می‌چرخد. چند سال بعد مایسنر تفسیر گسترده‌تر و جامع‌تری از هیدروپلیتیک ارائه کرد و گفت «هیدروپلیتیک به معنای بررسی سیستماتیک با توجه به تعامل بین دولت‌ها، بازیگران غیردولتی و تعداد زیادی از ذی‌نفع‌های دیگر مانند افراد داخل و خارج از دولت، در رابطه با تخصیص و یا استفاده مقتدرانه از منابع آب بین‌المللی و ملی است» (Meissner, 1999). از این دیدگاه هیدروپلیتیک بازیگران دولتی و غیردولتی در بعد داخلی و خارجی را درگیر می‌کند. علاوه بر این، هیدروپلیتیک محدود به منابع آبی مشترک و مرزی بین کشورها نیست و در داخل مرزهای ملی نیز جریان دارد و در نهایت هیدروپلیتیک چیزی بیش از دوگانگی همکاری-درگیری است. برای تروتیر، هیدروپلیتیک نه‌تنها درگیری بر سر استفاده از منابع آب است بلکه دسترسی، مقررات، آلودگی و حتی استفاده از ابزارهای تبلیغاتی و رسانه‌ای به‌مانند اهرم فشار بر دیگر بازیگران را شامل می‌شود (Trottier, 1999). مالدینا، با الهام از پیوند آب و سیاست، هیدروپلیتیک را به‌عنوان اولین سطح رقابت برنامه‌ریزی و استفاده از منابع آب شناسایی کرد. سیاست بین‌دولتی اشاره به تخصیص، توزیع، کنترل و کیفیت آب دارد. دو سطح دیگر شامل؛ سیاست منابع آب یعنی تدوین و اجرای سیاست‌ها در داخل کشورها و سطح دیگر سیاست عمومی استفاده از آب یعنی استفاده روزانه از منابع است (Mollinga, 2001: 735). تورتون و هنوود که از سیاست به‌عنوان تخصیص مقتدرانه ارزش‌ها در جامعه یاد می‌کردند هیدروپلیتیک را «مطالعه سیستماتیک تخصیص مقتدرانه ارزش‌ها با توجه به آب در جامعه» تعریف کردند (Turton & Henwood, 2002). این تعریف دو عنصر اساسی دارد. اول، بعد عمودی یعنی هیدروپلیتیک سطوح مختلف جامعه را در برمی‌گیرد از فرد گرفته تا خانواده، روستا، شهر، سطح اجتماعی، استانی، ملی و بین‌المللی. دوم، بعد افقی یعنی هیدروپلیتیک موضوعات

تقریباً بی‌پایانی را پوشش می‌دهد، از درگیری و کاهش آن گرفته تا آب برای غذا و آشامیدن، جنسیت، اکوسیستم و در نهایت آب به‌عنوان یک عنصر حیاتی در توسعه پایدار. مایسنر در تفسیر متأخری از هیدروپلیتیک، بر نقشی که بازیگران غیردولتی در فرآیندهای هیدروپلیتیک در یک فضا و مقیاس خاص ایفا می‌کنند بیشتر تأکید کرده است. بر اساس این تعریف «آب سیاست ادامه تعامل یا حکمرانی کنشگر است، زمانی که تعاملات دولتی در حوضه یک رودخانه متوقف‌شده باشد (Meissner, 2016). بنابراین هیدروپلیتیک ناشی از شبکه‌سازی بین بازیگران دولتی و غیردولتی در داخل و خارج از محدوده جغرافیایی حوضه آبی است.

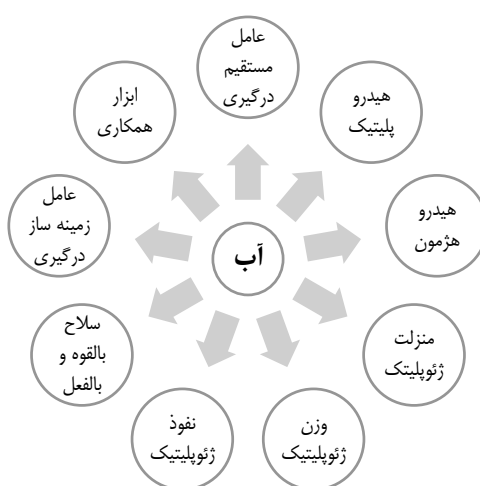
آنچه در تعریف مفهوم هیدروپلیتیک مشخص می‌شود، این نکته است که با گذشت زمان این مفهوم تکمیل می‌شود و همچنین بازیگران و مؤلفه‌های آن نه تنها دولت‌ها بلکه دیگر بازیگران عرصه بین‌المللی نیز دخیل می‌گردند. از طرفی سطوح آن نه تنها ابعاد بین‌الملل بلکه درون‌مرزی و فردی پیدا کرده است. مؤلفه‌های مشترک در این مفهوم شامل؛ آب، سیاست، قدرت و بازیگران بین‌المللی است. در پژوهش این چهار مؤلفه اثرگذار موردنقد و بررسی قرار می‌گیرند.

در حوزه هیدروپلیتیک، کمبود یا وابستگی شدید به یک رودخانه مشترک اغلب کشورها را در موقعیت افراطی بین درگیری و همکاری قرار می‌دهد. بنا بر اصول بنیادی رئالیست‌ها و نئورئالیست‌ها نگرانی‌ها در خصوص استقلال، منافع و حاکمیت ملی، مانع از همکاری جدی بر سر منابع آب مشترک می‌شود. به‌طور کلی یک دولت به دلیل نگرانی در خصوص تمامیت ارضی و یکپارچگی حاکمیت و امنیت ملی اغلب تمایل ندارد منافع خود را به اشتراک بگذارد. کشورها زمانی همکاری می‌کنند که منفعت آن‌ها تأمین شود (Dinar, 2008: 16). تنوع و شیوه بهره‌برداری از منابع طبیعی از عوامل بنیادین قدرت و ثبات کشورها محسوب می‌شود. منابع طبیعی به‌طور کلی به دودسته تقسیم می‌شوند: منابع سطحی که زیربنای اقتصاد کشاورزی‌اند و در میان آن‌ها منابع غذایی اهمیت بیشتری دارند؛ و منابع عمقی که پایه اقتصاد صنعتی را تشکیل می‌دهند و مهم‌ترین آن‌ها منابع انرژی است. در شرایط کنونی، دولت‌ها برای کاهش وابستگی و جلوگیری از قرار گرفتن تحت نفوذ خارجی، ناگزیرند ابتدا بر منابعی تمرکز کنند که تأمین‌کننده نیازهای اولیه غذایی جمعیت باشند. در سطح نظام بین‌الملل نیز برخورداری از منابع طبیعی و دسترسی پایدار به آن‌ها از پیش‌شرط‌های اصلی قدرت ملی و از ابزارهای کلیدی در کسب و تثبیت جایگاه جهانی دولت‌ها به شمار می‌رود (عزتی، ۱۳۹۹: ۸۱).

در عصر حاضر آب به‌عنوان موضوعی ژئوپلیتیکی از اهمیت به‌مراتب بیشتری نسبت به گذشته برخوردار شده است. با توجه به جایگزین ناپذیری آن، می‌توان ادعا کرد که اهمیت دسترسی به آب از مهم‌ترین منابع تعیین‌کننده اهمیت ژئوپلیتیک کشورها است و به‌طور جدی بر روابط کشورها تأثیر می‌گذارد. به همین دلیل، بحران‌های ناشی از آب جزء بحران‌های ژئوپلیتیکی حاد است که به سهولت حل‌وفصل نمی‌شوند و معمولاً بسیار دیرتر از سایر موضوعات اختلافی به سرانجام می‌رسند (هاشمی، ۱۳۹۸: ۸۷). اتکای کشورها یا حتی بخشی از یک کشور به آب‌های ورودی، در عمل آن‌ها را در برابر وضعیتی که خارج از کنترل قرار دارد، آسیب‌پذیر می‌کند و با افزایش تقاضا برای آب، این آسیب‌پذیری می‌تواند منجر به ایجاد بحران و مشکلات جدی شود (کاویانی‌راد، ۱۳۹۸: ۸۹).

از جمله عوامل پیوسته‌ای که دارای عناصر جغرافیایی هستند و مناقشات خاورمیانه را تشدید می‌کنند، اختلافات سرزمینی لاینحل و کمبود آب آشامیدنی است (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۱۳۱). در این زمینه، پژوهشگران متعدد مدعی شده‌اند که در سده بیست‌ویکم رویکرد غالب مناسبات، هیدروپلیتیک خواهد بود (کاویانی‌راد، ۱۳۹۸: ۴۱). نیاز روزافزون به آب شیرین در خاورمیانه و پیدایش «بحران آب» در منطقه یک عنصر ناشی از جغرافیای طبیعی است و اهمیت استراتژیک آب و تأثیر آن بر روابط قدرت در این حوزه را افزایش داده است. از عنصر آب می‌توان به‌عنوان «سلاح آب» در خاورمیانه تعبیر کرد (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۱۶۷). آب از جنبه‌های بسیار گوناگون و حیاتی موجب ایجاد و تقویت قدرت یک کشور می‌شود، بر قدرت ملی می‌افزاید و در مناسبات

بین‌المللی به تقویت جایگاه و وزن ژئوپلیتیک آن منجر می‌گردد. لذا توان و قدرت کشور برای تحصیل منافع را بیشتر میسر می‌کند (کلویانی‌راد، ۱۳۹۸: ۵۰). هرگونه رخداد سیاسی که در دهه‌های آینده به وقوع بپیوندد، یک معادله ساده وجود دارد: «ترکیه همچنان آب آشامیدنی مازاد خواهد داشت، درحالی‌که بسیاری از کشورهای پایین‌دست آن با کمبود آب مواجه خواهند شد». هنگامی‌که آب به‌عنوان ابزار قدرت برای برتری‌جویی‌های ژئوپلیتیکی استفاده شود، خطر منازعه افزایش می‌یابد. آب اکنون یک موضوع ژئوپلیتیکی است که ابعاد متنوعی دارد. بهره‌مندی یا عدم بهره‌مندی از منابع آبی شیرین به‌صورت مستقیم بر منزلت، وزن و نفوذ ژئوپلیتیکی تأثیر دارد. همچنین عوامل درگیری یا همکاری بین کشورها است که به‌صورت بالقوه و بالفعل می‌توان از آن به‌عنوان یک سلاح استفاده کرد.

شکل ۱. ارتباط آب و ژئوپلیتیک

روش پژوهش

پژوهش حاضر با هدف ارائه تحلیل جامع از احداث سد ایلیسو در ترکیه و انحراف رودخانه دجله به استخراج مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی این موضوع می‌پردازد. روش تحقیق حاضر از نوع کیفی بوده و استراتژی تحلیل داده‌ها از نوع استقرایی است. بر این اساس، با استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی و تاریخی، گردآوری داده‌ها به‌صورت اسنادی-کتابخانه‌ای و با مطالعه کتب، مقالات و همچنین منابع اینترنتی به استنتاج از بحث پرداخته شده است.

یافته‌ها

اکثر مرزهای آسیای غربی توسط اروپایی‌ها ترسیم شد و بر اساس منافع اروپایی بود. عوامل جغرافیایی که اکنون برای حل و فصل مرزها در نظر گرفته می‌شود، در مواجهه با منافع اقتصادی، استراتژیک و دیپلماتیک کشورهای اروپایی نادیده گرفته شد (Anderson, 1999: 28). لذا منجر به اختلافات مرزی و ارضی در منطقه شده است. به‌طور کلی اختلافات مرزی شامل: ۱. اختلافات مکانی ۲. اختلافات بر سر قلمرو ۳. اختلافات عملکردی ۴. اختلاف بر سر منبعی که در دو سوی مرز قرار دارد. اختلاف نوع چهارم در نتیجه استخراج آب یا منابع دیگر، توسط یک دولت به هزینه دولت دیگر صورت می‌گیرد. اختلاف بین ترکیه، سوریه و عراق بر سر تقسیم آب از این نوع است (نامی و اخباری، ۱۳۹۷: ۲۹). از سویی دیگر اختلافات در میزان قدرت نظامی کشورهای حوضه رودها نیز زمینه‌ساز بحران‌هایی می‌گردد (متقی‌دستائی و

همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۵). ترکیه با ایجاد سدسازی‌های گسترده، از آب به‌عنوان ابزار سیاسی و سلطه‌گری و کالای اقتصادی بهره می‌برد (هاشمی، ۱۳۹۸: ۹۰). در ادامه به بررسی وضعیت حوضه رودخانه دجله می‌پردازیم.

حوضه رودخانه دجله

دجله دارای چهار حوضه ساحلی است: ایران، عراق، سوریه و ترکیه. مساحت این حوضه تقریباً ۴۷۱۶۰۴ کیلومترمربع است (Rahi & Halian, 2018) که ۲۴,۵ درصد آن در ترکیه، ۰,۴ در سوریه، ۵۶,۱ در عراق و ۱۹ درصد در ایران واقع شده است. ۱۳,۳ درصد آب این رودخانه از رشته‌کوه زاگرس سرچشمه می‌گیرد. رودخانه دجله دومین رودخانه طولانی در غرب آسیا با طول تقریبی ۱۹۰۰ کیلومتر است (Hussein & et al. 2023:1). ۴۵ درصد از سرچشمه‌های دجله در داخل ترکیه قرار دارد اما شعب فرعی آن در عراق که سرچشمه‌های آن در ایران (رودخانه‌های زاب بزرگ، کوچک و دیاله) است حدود ۹۴۰ میلیون مترمکعب از این رودخانه را تأمین می‌کند. ۳۶ درصد مساحت ترکیه و ۷۳ درصد از مجموع مساحت سوریه و عراق در حوضه مشترک دجله و فرات قرار گرفته‌اند (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳۱). پروژه گپ از سال ۱۹۷۷ آغاز به کار کرد (Bilgen, 2018: 126). به لحاظ نظری می‌تواند ۹۰ درصد سهم آب عراق از رودخانه فرات و ۴۰ درصد سهم سوریه را از طریق ساخت سیستم سدهای ترکیه، منحرف سازد. دولت ترکیه از سال ۱۹۹۵ آب فرات را به داخل جلگه «هاران عرفا» تغییر مسیر داده است. در ژانویه ۱۹۹۰ به دلیل پر کردن منبع پشت سد آتاترک، ترکیه جریان آب فرات را ۳۰ روز کاهش داد. سلیمان دمیرل، نخست‌وزیر وقت در جریان افتتاح این سد در ژوئیه ۱۹۹۲، شدیداً به دغدغه‌های همسایگان ترکیه انتقاد کرد و بیان داشت «ترکیه حق دارد با آب‌های خود هرچه را که بخواهد انجام دهد» (کمپ و هارکاوی، ۱۳۸۳: ۱۷۰). ترکیه به دنبال استحصال تمام منابع آبی است که از این کشور خارج می‌شود.

نیاز آبی عراق و سوریه به رودخانه‌هایی است که از ترکیه سرچشمه می‌گیرند. به همین علت، پافشاری این سه کشور برای کنترل منابع آب با ساخت سدها به تنش منجر می‌شود (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳۵). یکی از اختلافات عملکردی مرزها استفاده زیاد از آب علیای رود است (حافظنیا و جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۲۵) که این کشورها درگیر آن هستند. توافقات دوجانبه برای مدیریت مشارکتی حوضه رودخانه دجله و فرات بین عراق و سوریه متعدد است. معاهده دوستی و حسن هم‌جواری بین عراق و ترکیه، پایه‌های چارچوب مدیریتی در سطح این حوضه را فراهم کرد، اما بر سر توسعه آناتولی جنوب شرقی ترکیه و سد آتاترک شکست خورد (ESCWA, 2009: 7). پروژه گپ در سال ۲۰۰۰ جریان رودخانه دجله را به دلیل توسعه کشاورزی ترکیه کاهش داد (کمپ و هارکاوی، ۱۳۸۳: ۱۷۱) و همچنان روند کاهشی دارد. در ادامه توافقاتنامه‌های اصلی رودخانه دجله بررسی می‌شود؛ ۱. ایران و ترکیه؛ سال ۱۹۴۶ عهدنامه مودت امضاء کردند و در زمینه آب بین دو کشور ساحلی رود دجله است که به تنظیم جریان دجله و فرات و شاخه‌های آن‌ها و نظارت بر داده‌های آن می‌پردازد. طرفین همچنین متعهد به اصل اطلاع‌رسانی قبلی در مورد پروژه‌های زیربنایی هستند، ۲. ایران و عراق؛ در سال ۱۹۷۵ موافقت‌نامه استفاده از آبراهه‌های مشترک که در آن طرف‌های امضاء کننده بر تقسیم تعدادی از شاخه‌های مشترک دجله توافق کردند، ۳. عراق و سوریه؛ در سال ۲۰۰۲ موافقت‌نامه‌ای برای ایجاد ایستگاه پمپاژ بر روی رودخانه دجله در سوریه با تعیین منطقه پروژه و حجم استخراج‌شده امضاء کردند، ۴. سوریه و ترکیه؛ در سال ۲۰۰۹ توافقاتنامه شورای همکاری راهبردی مسائل مربوط به آب را پوشش می‌دهد و می‌تواند به‌عنوان موافقت ترکیه با پروژه پمپاژ سوریه در رودخانه دجله تلقی شود. این توافق، بیشتر در زمینه مبارزه با بیابان‌زایی است (ESCWA, 2013: 3). عراق، ترکیه و سوریه، هیچ‌گونه توافقاتنامه مشترکی در زمینه رود دجله،

منعقد نکرده‌اند (نواری، ۱۳۹۸: ۱۶۷). یکی از دلایل احداث سد ایلیسو نیز سهولت ترکیه در این زمینه بوده است. در ادامه به بررسی پروژه سد ایلیسو پرداخته خواهد شد.

پروژه سد ایلیسو

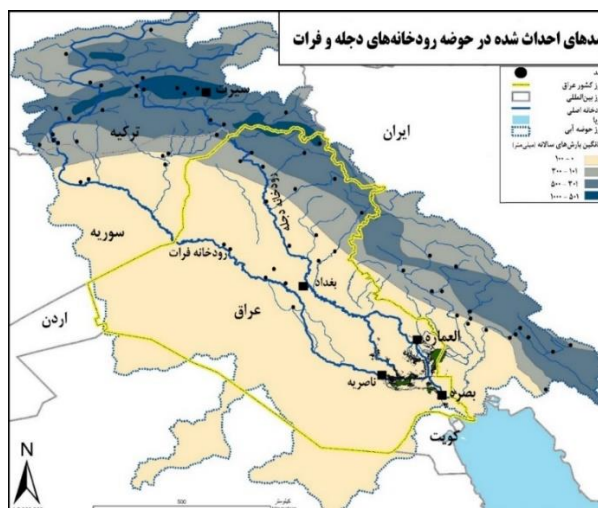
پروژه ساخت سد ایلیسو از سال ۲۰۰۶ آغاز شد که بخشی از پروژه توسعه شرقی آناتولی است و با هدف محصورسازی و کنترل یک‌سوم جریان آب دجله و تولید برق‌آبی ۱۲۰۰ مگاوات که هر ساعت ۳۸۰۰ گیگاوات برق تولید می‌کند و ظرفیت آن ۱۰,۴ میلیارد مترمکعب است (Hussein & et al. 2023: 1). سد ایلیسو طولانی‌ترین کرته در جهان را دارد، سطح آن بتنی و ارتفاع آن ۱۳۵ متر است و ۵ درصد نیروی برق ترکیه را تأمین می‌کند (قائم‌مقامی، ۱۳۹۶: ۱۱۱). جدول شماره ۱ ویژگی‌های سد ایلیسو را بررسی کرده است.

جدول ۱. ویژگی‌های سد ایلیسو

کشور سازنده	ترکیه
هدف تولید	تولید برق، کنترل سیلاب، آبیاری
سال آغاز ساخت	۲۰۰۶
سال بهره‌برداری	۲۰۲۱
رودخانه تحت کنترل	دجله
حجم سد	۴۳/۸۰۰/۰۰۰ مترمکعب
مجموع ظرفیت	۱۰/۴۱۰/۰۰۰/۰۰۰ مترمکعب
مساحت سطح	۳۱۳ مترمربع
ظرفیت نصب‌شده تولید برق	۱۲۰۰ مگاوات

باتفاق‌های بین‌النهرین در نتیجه پروژه‌های سدسازی به ۱۴ درصد از اندازه اصلی خود کاهش یافته‌اند (ESCWA, 2013: 3). این پروژه می‌تواند باعث بی‌ثباتی سیاسی در منطقه شود و تنش‌های امنیتی نیز به‌طور محسوسی قابل‌مشاهده است، به‌عنوان مثال مسائل حقوق بشر و جابه‌جایی کردهای ترکیه برای ساخت سد، محدودیت‌های امنیتی و نظارتی برای بازدیدکنندگان از منطقه ایلیسو یا درگیری‌های متعددی که در جریان ساخت سد رخ داد، حاکی از امکان بی‌ثباتی‌های آتی در منطقه است (Eberlein et al, 2010: 295). طراحی سد ایلیسو که در سال ۱۹۸۲ نهایی شده بود، چندین بار به دلیل نگرانی‌های اجتماعی، آواره شدن ساکنان محلی، مشکلات زیست‌محیطی، نابودی آثار باستانی منطقه و لغو حمایت‌های مالی بین‌المللی متوقف شد. همچنین انتقادات شدید گروه‌های محیط‌زیستی و حقوق بشری را نیز در پی داشته است. این پروژه شامل طرح‌هایی برای ساخت سدهای کوچک‌تر شامل سد سیزر برای اهداف آبیاری و تولید اضافی انرژی آبی نیز هست (Hussein et al. 2023: 1). البته برخی از پژوهش‌ها، کمبود آب حوضه‌های دجله و فرات در سال‌های اخیر را به دلیل تغییرات آب‌وهوایی، کاهش کلی بارش‌ها و ذخایر زیرزمینی می‌دانند (ESCWA, 2021: 45). اما در هر صورت محصورسازی آب‌ها، آب خروجی از ترکیه را کاهش می‌دهد. مضاف بر آن، ترکیه کنترل آب کشورهای پایین‌دست را در اختیار گرفته است.

سد ایلیسو در سال ۲۰۲۱ افتتاح شد. «رجب طیب اردوغان» رئیس‌جمهور ترکیه در سخنرانی خود در مراسم افتتاح سد گفت: «ما باید از تمام توان بالقوه خود برای محافظت از کشورمان برابر بحران غذایی ناشی از خشک‌سالی و به‌طور مشابه برابر بحران انرژی که به‌طور فزاینده قابل‌مشاهده است، استفاده کنیم. ما نمی‌توانیم حتی یک قطره از منابع آبی کشورمان را هدر دهیم. همچنین باید تولید انرژی‌های تجدیدپذیر را بر اساس منابع خودمان به حداکثر برسانیم» (دهقانی، ۱۴۰۰).

شکل ۲. مهم‌ترین سدهای احداث‌شده در حوضه رودخانه‌های دجله و فرات

بر اساس پژوهش موسسه ارزیابی زیست‌محیطی هلند، کشورهایی که «آب» ممکن است منجر به درگیری شود، ترکیه پنجمین کشور، ایران هجدهمین، عراق سی‌ودومین و سوریه سی‌وپنجمین کشور دنیا هستند (PBL, 2018: 40). با توجه به نرخ رشد جمعیت، شهرنشینی سریع، بهبود استانداردهای زندگی و افزایش خشک‌سالی‌ها در دهه‌های اخیر، تقاضای آب به سرعت در حال افزایش بوده و از ظرفیت تأمین منطقه پیشی گرفته است. در واقع، علاوه بر بهره‌برداری بیش‌ازحد از منابع آب زیرزمینی، تقاضای فزاینده برای آب منجر به کاهش کیفیت آب شده است. کمبود آب در دسترس برای آبیاری تهدیدی جدی برای امنیت غذایی منطقه است (UNEP, 2020: 2). کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا با ۶,۳ درصد جمعیت جهان تنها ۱,۴ درصد منابع آب شیرین تجدیدپذیر جهان را در اختیار دارند (Mahmoudi et al., 2023).

بحران‌های هیدروپلیتیکی محصورسازی آب توسط ترکیه

در ژوئیه ۱۹۲۳ در پیمان صلح لوزان ترکیه متعهد شد، حقوق مکتسب پیش از فروپاشی امپراتوری عثمانی را محترم بدارد، طبق ماده ۱۰۹ این معاهده «هرگاه بر اثر تعیین مرز جدید، نظم و جریان آب‌ها در یک کشور به فعالیت‌های دولت دیگر وابسته شود یا اگر بر حسب سابقه استفاده قبل از جنگ، از آب‌هایی که در سرزمین یک دولت جمع و روان می‌شوند، دولت دیگر بهره‌گیرد و یا نیروی آبی تولید کند، باید بین دولت‌های ذینفع به گونه‌ای سازش و تفاهم برقرار شود که منافع و حقوق مکتسب هر یک محفوظ و در امان بماند، مگر آنکه به شکل دیگری توافق شود» (Treaty of Lausanne, 1923). از این رو، سوریه و عراق که با اضمحلال قدرت عثمانی به وجود آمدند حق دارند با استناد به این مقرر، رعایت حقوق مکتسب خود بر آب‌های سرچشمه گرفته از ترکیه را مطالبه کنند (ممتاز، ۱۳۷۴: ۸۶). پروتکل سال ۱۹۸۷ نیز که طی آن ترکیه تأمین حداقل آبدهی را برای سوریه تعهد کرده است، مؤید همین معنا است (رمضانی قوام‌آبادی و زارع، ۱۴۰۰: ۲۰۹). به باور بسیاری از محققان، آب منبعی است که با منازعه و درگیری ارتباط مستقیم و غیرمستقیمی دارد. به‌ویژه در مناطق خشک و نیمه‌خشک جهان، انتظار بیشتری می‌رود که تنش‌ها بر سر دسترسی به آب موجب بروز درگیری‌های خشونت‌آمیز شود (هالدن، ۱۳۹۴: ۹۶). کمبود آب در خاورمیانه افزایش یافته و درگیری بر سر توزیع آب احتمالاً به منازعه مسلحانه منجر خواهد شد (جدیدی، ۱۳۹۵: ۱۸۲). نتایج ژئوپلیتیکی محصورسازی آب توسط ترکیه شامل تغییر توازن ژئوپلیتیکی منطقه، افزایش تنش‌های ارضی و مرزی، تغییر نقش ترکیه به عنوان هیدرژمون و افزایش تنش‌های داخلی در کشورهای پایین‌دست، خواهد بود. این مؤلفه‌ها در ادامه بررسی می‌شوند.

تغییر توازن ژئوپلیتیکی در منطقه

کشمکش در رابطه با منابع آب معضلاتی دارد. ابتدا، تقسیم‌بندی آب طبقه‌بندی جدیدی از دولت‌های فقیر و غنی را ایجاد می‌کند. کشورهای دارای منابع غنی آب، اهرم‌های فشار برای تحت‌فشار قرار دادن کشورهای مجاور خود خواهند داشت و بر توازن قدرت منطقه‌ای تأثیرگذار بوده و بی‌ثباتی را در پی دارد. دوم، احتمال جنگی مستقیم در موضوع کنترل یا تخصیص آب وجود دارد (کمپ و هارکاوی، ۱۳۸۳: ۱۶۷). با بهره‌برداری از سد ایلیسو میزان آب خروجی دجله از ترکیه، از ۲۱ میلیارد مترمکعب به ۱۰ میلیارد کاهش داشت و ۷۰۰ هزار هکتار مزارع کشاورزی عراق از آبیاری محروم شده‌اند. بنابراین این عوامل موجب جابه‌جایی اجباری جمعیت و بی‌خانمان شدن حدود ۸۰ هزار نفر از افراد منطقه خواهد شد (متقی‌دستائی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۲۱).

افزایش تقاضا برای مصرف آب به دلیل رشد جمعیت، توسعه اقتصادی و تغییر الگوی مصرف است. تقاضا برای مصرف آب طی ۱۰۰ سال گذشته ۶۰۰ درصد افزایش یافته است. اکنون با توجه به نرخ رشد جمعیت، تقاضا برای آب هر سال ۱٫۸ درصد افزایش می‌یابد (Boretta & Rosa, 2019:1). سوریه که به‌طور سنتی یک کشور کشاورزی است نیاز روزافزونی به منابع آبی دارد (عزتی، ۱۳۹۹: ۸۱). در منطقه خاورمیانه که یکی از مناطق کم آب به شمار می‌رود، مواردی که آب یک دلیل مهم برای بروز اختلاف یا منازعه شده، ظاهراً در حال افزایش است. نمونه آن اختلاف میان ترکیه، سوریه و عراق است (جدیدی، ۱۳۹۵: ۱۸۶). کشورهای عربی علاقه‌ای به وابستگی به ترکیه برای کالای بسیار مهمی مانند آب نشان نمی‌دهند (کمپ و هارکاوی، ۱۳۸۳: ۳۲۳). از این رو توازن ژئوپلیتیکی که تا پیش‌ازین در منطقه وجود داشته، با تغییر سیاست‌های آبی ترکیه تغییر کرده است. بنابراین، از لحاظ نیاز به آب شرب، وضعیت مهاجرت ساکنین بومی، آب مورد نیاز کشاورزی و امثال آن کشورهای سوریه و عراق دچار تنگنا شده و در شرایط فروملی و فراملی تحت فشار قرار گرفته‌اند.

افزایش تنش‌های ارضی و مرزی

عراق، سوریه و ترکیه از اوایل ۱۹۶۰ درگیر مذاکره بوده‌اند (Yilmaz, 2003: 1-3). سابقه تنش هیدروپلیتیکی بر سر رودخانه‌های دجله و فرات بسیار طولانی است. دو تنش جدی یکی در سال ۱۹۷۵ بین سوریه و عراق به وجود آمد که برطرف شد و دیگری مناقشه سوریه و عراق در مقابل ترکیه علیه پروژه آناتولی جنوب شرقی بوده که از ۱۹۹۰ ادامه دارد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳۸). ترکیه از تئوری حاکمیت مطلق ارضی بر تمامی آبراهه‌ها تا زمانی که در خاک یا زیرخاک آن کشور جریان دارد پیروی می‌کند. استفاده ترکیه از این آب‌ها با توجه به حوضه بسیار خشک و با وجود منابع عظیم اجتماعی، مذهبی، تاریخی و سیاسی، یک بن‌بست دائمی را رقم زده است (Green Cross International, 2000: 56).

آب اکنون به عنوان هدف و سلاح یکی از اهداف دفاعی نظامی است (Warner, 2004: 13). در واقع این رودخانه‌ها به تدریج به گفتمان بین‌المللی اصلی در سیاست خارجی ترکیه تبدیل می‌شوند و به این کشور اجازه می‌دهد رقابای خود را کنترل کند (Warner et al, 2014: 474). استان اسکندرون محل اختلاف ارضی ترکیه و سوریه است (Al-Ansari, 2019: 60). ریشه این اختلاف به سیاست‌های فرانسه در جنگ جهانی اول، دوم و پیمان لوزان برمی‌گردد. سوریه هرگز پیوستن هاتای (اسکندرون) به ترکیه را به رسمیت نشناخت (Dağtaş, 2018: 362). این اختلاف نیز یکی از چالش‌های ژئوپلیتیکی در این منطقه است.

سه بازیگر اصلی این تنازع آبی، عداوت‌های تاریخی حل‌نشده‌ای دارند. سوءظن‌های متقابل ریشه در نیم‌قرن سلطه ترکیه بر اعراب، روابط نزدیک با اسرائیل، عضویت ترکیه در ناتو و دعوی بازپس‌گیری اراضی مورد مناقشه، ارتباطات ترکیه با همسایگانش را بغرنج کرده است. در سال ۱۹۸۴ زمانی که سد آتاترک در دست احداث بود، سوریه شروع به پشتیبانی از حزب کارگزاران کردستان (پ.ک.ک) کرد تا ترکیه را به علت اتخاذ خط‌مشی‌ای که به‌طور بالقوه امنیت ملی سوریه را مورد

تهدید قرار می‌داد، مواخذه کند. پروتکل ۱۹۸۷ میان سوریه و ترکیه، منجر به انتقال اردوگاه‌های پ.ک.ک به دره بقاع در لبنان شد. لکن مقام‌های ترکیه در سال ۱۹۹۲ اعلام داشتند که سوریه و عراق همچنان از پ.ک.ک حمایت می‌کنند و این نوعی انتقام نسبت به سیاست ترکیه در مورد فرات است (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۱۷۱). محسوس است که هیدروپلیتیک، ابعاد سیاسی و امنیتی پیدا کرده و از جنبه‌های صرفاً آبی خارج شده و به بحران هیدروپلیتیکی تبدیل گشته است.

پس از تهاجم پ.ک.ک به استان هاتای در ۱۹۹۵ جنگ لفظی بین ترکیه و سوریه به اوج خود رسید، ترکیه با تعیین ضرب‌الاجل برای سوریه این کشور را در صورت ادامه پشتیبانی از کردهای شورشی و پناه دادن به سران پ.ک.ک به حمله نظامی تهدید کرد. تنش بین سوریه و ترکیه مثال خوبی از ارتباط بین آب و امنیت سیاسی-نظامی کشورها است (محمّدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۴۶). منابع آب محدود منطقه منجر به اختلاف بین‌المللی بر سر منابع آب و در مواقعی تهدید به جنگ شده است (Ahmed Hussein & Mohamed, 2021: 133).

عراق و سوریه نیز، در شرایط متشنج هیدروپلیتیکی به سر می‌برند. سوریه با ساخت سد الطبقة (الثوره) در سال ۱۹۷۳، روابطش با عراق به قدری متشنج شد که احتمال حمله نظامی دور از انتظار نبود (Al-Ansari, 2019: 60). اما با شروع پروژه گپ، سوریه و عراق، مجبور به همکاری و همگرایی علیه ترکیه شدند (محمّدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۴۹). در سال ۱۹۷۴ عراق، سوریه را تهدید به بمباران سد الثوره کرد و سربازان انبوهی را در امتداد مرز مستقر کرد. ادعای دولت عراق مبنی بر کاهش جریان آب توسط سد نامبرده سوریه بوده است (احمدی و داداشی رودباری، ۱۳۹۵: ۱۶) با این حال، احتمال تنش هیدروپلیتیکی بین عراق و سوریه نیز وجود دارد. به‌طور کلی سیاست‌های آبی ترکیه احتمال تنش‌های ارضی و مرزی را در مقابل همسایگان پایین‌دستی خود افزایش داده است.

تغییر نقش قدرت ترکیه به هیدروهمزمن

پروژه گپ سعی در ایجاد ثروت در جنوب شرق ترکیه و جذب قوم کرد در نظام اقتصادی-اجتماعی دارد. از سوی دیگر، این پروژه نماد همزمنی ترکیه است. مهم‌ترین چالش هیدروپلیتیک سوریه و عراق، وابستگی زیاد این کشورها به رودخانه دجله و فرات است (محمّدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۴۱). تلاش برای رشد اقتصادی سبب بروز نابسامانی‌های گسترده‌ای در استفاده رودخانه‌های مرزی گردیده است. کشورهای حوزه این رودها به علت ضعف اقتصادی-نظامی توانایی رویارویی با ترکیه را نخواهند داشت. بنابراین ترکیه خود یک عامل مهم در بروز مناقشات بین‌المللی خواهد بود (متقی‌دستنائی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۶). ترکیه نیز به دلیل تسلط خود بر آب، همزمن آبی خود را با احداث سدها تثبیت کرده است (Al-Ansari, 2019: 61).

در آینده، شاهد مانورهای ژئوپلیتیکی ترکیه با ابزار آب در رابطه با همسایگان آن خواهیم بود (عزتی، ۱۳۹۹: ۶۴). در غرب آسیا سیاست‌های آبی ترکیه مشکلات کم‌آبی بسیاری را برای کشور عراق به وجود آورده است که موجب مناقشات سیاسی بین دو کشور در سال‌های اخیر شده، به‌طوری‌که بعد از ظهور داعش در عراق، بغداد چندین بار آنکارا را به دخالت در امور داخلی عراق متهم کرده است. اگر کمی ژرف‌تر نگرسته شود می‌توان سناریوهایی از نمایشنامه آب و تروریسم را مشاهده کرد (احمدی و داداشی رودباری، ۱۳۹۵: ۲۲). یکی از چالش‌های مهم وجود قدرت‌هایی است که در منطقه تقریباً هم وزن هستند و باعث شکل‌گیری گونه‌ای از رقابت بین آن‌ها شده و فرآیند همگرایی منطقه‌ای دچار اختلال گردیده است (جدیدی، ۱۳۹۵: ۱۹۲) از آنجایی که وزن ژئوپلیتیکی یکسان می‌تواند در ایجاد بحران ژئوپلیتیکی تأثیرگذار باشد، وقوع چنین بحرانی خارج از منظومه چنین مباحثی نیست.

تخریب زیست‌محیطی سبب ایجاد شکاف اجتماعی شده و اشکال جدیدی از تعارضات قومی و مذهبی را ایجاد می‌کند، بهره‌برداری از

سد ایلیسو موجب افت کیفیت آب رودخانه دجله، ارونرد و کارون می‌شود. همچنین نفوذ آب‌شور به خلیج فارس و نابودی گونه‌های زیستی را سبب شده است. علاوه بر این حدود ۴۰۰ کیلومتر از اکوسیستم رودخانه‌ای در امتداد دجله و شاخه‌های آن تحت تأثیر تخلیه‌های نامنظم قرار گرفته‌اند. لذا تأثیرات نامناسب و شدید بر کیفیت آب و محیط‌زیست پرندگان و حیوانات را در پی دارد که می‌تواند اکوسیستم منطقه را بحرانی کند (متقی‌دستائی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۱۷ و ۳۲۳). با توجه به بحران‌های پیش رو، به نظر می‌رسد در آینده بحران ژئوپلیتیکی شکل گیرد و ژئوپلیتیک نقش به سزایی در آینده کشورهای موردپژوهش ایفا کند. پیش‌بینی می‌شود در صورت ادامه چنین شرایطی تاب‌آوری در برابر سیل و خشک‌سالی، امنیت غذایی و تنش‌های منطقه‌ای بر سر پروژه‌ها و مدیریت یک‌جانبه توسعه آب در این حوضه تا سال ۲۰۴۰ هر ساله روند بحرانی خود را ادامه دهد (Global Water Security, 2012: 6). همان‌طور که پیش‌ازاین نیز بیان شد، ژئوپلیتیک، اولویت سیاست کشورهای ترکیه، سوریه، عراق و ایران را تعیین خواهد کرد.

افزایش تنش‌های داخلی در کشورهای پایین‌دست

حوضه دجله و فرات حدود ۶۰ میلیون نفر جمعیت دارد که شامل کشورهای عراق، ترکیه، سوریه و ایران می‌شود (Hale, 2023). در صورتی که کشور بالادست رودخانه‌های بین‌المللی پروژه‌ای را آغاز کند که منجر به کاهش جریان آب در سطح زمین یا زیرزمین شود، تنش با کشور همسایه امری اجتناب‌ناپذیر است (Beschoner, 1992: 6). کاهش جریان آب دجله در تحصیل آب تالاب مشترک هورالهویزه – هورالعظیم سبب خشکی سطح تالاب در بخش عراقی آن (هورالهویزه) می‌شود. سد ایلیسو، موجب افت کیفیت آب رودخانه دجله و به تبع آن شط‌العرب و کارون می‌شود و بازگشت آب‌شور به داخل آن‌ها افزایش می‌یابد. دگرگونی‌های متأثر از بهره‌برداری سد ایلیسو موجب تغییر خط تالوگ شط‌العرب می‌شود و بر هزینه نگهداری آن مؤثر است. علاوه بر این، کانون‌های ایجاد ریزگردها که در مناطق شمال غرب عراق در مرز سوریه، غرب عراق در مرز اردن و هور مرکزی واقع شده‌اند با تأثیرات منفی ناشی از کاهش آب دریافتی به افزایش کانون‌های ایجاد ریزگردها و بیابان‌زایی منتهی می‌شود (نواری، ۱۳۹۸: ۱۷۰). سد ایلیسو با کاهش ۵۶ درصد ورود آب دجله به خاک عراق، تهدید جدی برای عراق و در نهایت ایران است. انتظار می‌رود ۱۲ استان از ۳۱ استان ایران ظرف ۵۰ سال آینده ذخایر آب زیرزمینی خود را از دست بدهد. پیش‌بینی می‌شود رواناب‌های سطحی ناشی از ریزش‌های جوی و ذوب برف تا سال ۲۰۳۰ به میزان ۲۵ درصد کاهش یابد و این روند با توجه به احداث سد ایلیسو کشاورزی ایران را با بحران روبرو سازد (Dilleen, 2019).

عراق و سوریه به واسطه بحران آبی، امکان دارد وضعیتی ناهنجار را رقم بزنند، عراق کشور پایین‌دستی آبی است، آب جاری در این کشور بر اثر تماس با املاح، آلودگی شیمیایی و ضایعات کشاورزی استفاده‌کنندگان بالادستی (Al-Ansari, 2019: 60)، به نازل‌ترین حد کیفی رسیده است (جدیدی، ۱۳۹۵: ۱۹۰). تنش آب با امنیت ملی گره خورده و منجر به اضمحلال مواد غذایی و صنایع شده که و شاهد شکل‌گیری موج‌های نارضایتی از دولت‌ها هستیم و شرایط را برای تنش و جنگ داخلی مهیا می‌شود. وضعیت عراق و سوریه نیز در دوران جنگ داخلی می‌تواند در این چارچوب بررسی شود (احمدی و داداشی رودباری، ۱۳۹۵: ۲۰). بنابراین، وجود بحران با ریشه ژئوپلیتیک قابل پیش‌بینی است و در نهایت تنش داخلی موجب ضعف کشورهای پایین‌دست می‌شود. این ضعف در اقتصاد، امنیت، سیاست داخلی و خارجی و مشروعیت این کشورها اثر مستقیم خواهد داشت.

همان‌طور که در نقشه شماره ۲ سدهای اصلی بر روی دجله و فرات قابل‌مشاهده است، قدرت اصلی در کنترل آب دجله و فرات در اختیار ترکیه است. ترکیه می‌تواند هر زمان که بخواهد، آب رودخانه‌های دجله و فرات را ببندد و کشورهای پایین‌دست با معضلات متعددی روبرو می‌گردند.

شکل ۳. موقعیت جغرافیایی کشورها و سدهای اصلی ساخته شده بر روی رودخانه‌های دجله و فرات

بحث

استراتژی هیدروپلیتیکی ترکیه اکنون کانون سیاست خارجی این کشور را شکل داده است و سیاستمداران این کشور بر این امر واقف هستند که اکنون هیدروپلیتیک توان این کشور را در ابعاد مختلف ژئوپلیتیکی افزایش می‌دهد. امروزه آب منشأ قدرت، ثروت و منزلت ژئوپلیتیکی کشورها است. سیاست ترکیه، بهره بردن از تمامی فرصت‌ها برای تحمیل و سیطره هیدروپلیتیکی خود به کشورهای پایین دست آبی است. این کشور در معادلات ژئواستراتژیک خود قصد دارد نقش خود را به عنوان هیدروهمژمون تعریف کند و در جهت آن، جهد بلیغی به کار بسته است. بحران عدم امنیت توسط داعش نیز، مزید بر علت شد تا کشورهای سوریه و عراق، به جای آنکه دیپلماسی آبی را در پیش گیرند، به کنترل کشور و تلاش برای ایجاد امنیت که اولویت اساسی کشورداری است، توجه کنند. از طرفی کمبود آب نیز، در وقوع ناآرامی‌های داخلی این کشورها بی‌تأثیر نبوده است. لذا، ترکیه از این شرایط در جهت هیدروهمژمون شدن استفاده کرده و در شرایط کنونی، می‌تواند از هیدروپلیتیک به عنوان سلاح قدرتمند خود استفاده کند. این کشور در عمل قصد دارد آب را جایگزین نفت و گاز نماید و خود را به عنوان هارتلند آبی و هارتلند راهبردی خاورمیانه معرفی کند. شایان توجه است که هرگونه توافق و مذاکراتی که صورت گیرد، امکان ضعیفی دارد که شرایط آبی ترکیه به عنوان یک امتیاز استراتژیک را به طور قابل توجهی تغییر دهد. تبعات منفی محصورسازی آب دجله و فرات، لاجرم ایران را نیز تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. تغییر خط تالوگ اروندرود، مهاجرت، کمبود آب در تالاب‌ها و افزایش ریزگردهای منطقه، شوری آب، معضلات عدیده کشاورزی و نظایر آن، موجب مشکلات فراوانی در سطح محلی و ملی در ایران شده و در سال‌های آتی نیز، افزایش خواهد یافت. وضعیت اکوسیستم حوضه‌های آبی دجله و فرات در آینده تغییر خواهد کرد و این امر موجب ایجاد نارضایتی عمومی در داخل کشورها و همچنین وجود اختلافات و مناقشات در سطح محلی و منطقه‌ای می‌شود. بهره‌برداری از سد ایلیسو نیز در افزایش این مشکلات تأثیر مستقیمی خواهد گذاشت. این معضلات به طور کامل بر ژئوپلیتیک تأثیر مستقیم می‌گذارند. از این رو منزلت، وزن و نفوذ ژئوپلیتیکی کشورهای پایین دست آبی ترکیه را کاهش می‌دهند.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه ترکیه، آب ورودی دجله و فرات را می‌تواند کنترل کند، وابستگی ژئوپلیتیکی سوریه و عراق به ترکیه افزایش یافته است. در نتیجه، با توجه به شرایط فعلی هیدروپلیتیکی منطقه، کشورهای عراق، سوریه و ایران، وابستگی ژئوپلیتیکی به ترکیه پیدا کرده‌اند. در چنین موقعیتی، ترکیه می‌تواند با استفاده از مزیت‌های ژئوپلیتیکی خود، اعمال قدرت کند و جهت دستیابی به اهداف سیاسی و استراتژیک خود از منابع آبی به عنوان اهرمی علیه کشورهای مذکور استفاده کند.

که در آن صورت موجب حالت انفعالی سه کشور حوضه آبی مذکور در مقابل ترکیه خواهد شد. به نظر می‌رسد دولت ترکیه به میرآبی می‌ماند که حقایق حیات‌ی سرزمین‌های جنوبی و شرقی را در دست دارد و در آینده به کشور ثروتمندی با اهرم فشار استراتژیک تبدیل شود. همچنین، با توجه به کاهش روزافزون منابع آبی در سوریه و عراق، در صورت کمبود بارش، احتمال افزایش مناقشات و حتی جنگی بر پایه هیدروپلیتیک و از نوع مستقیم، بین این کشورها دور از انتظار نیست. در صورت حادث شدن چنین درگیری و مناقشه‌ای، ایران باید بتواند علاوه بر حفظ امنیت خود در مرزهای غربی، در جهت همکاری با سوریه و عراق، بدون ایجاد تنش گام بردارد. ایران باید بداند که ناگزیر در طرف پایین دست آبی ترکیه قرار دارد و آینده‌اش با عراق و سوریه پیوند خورده است. با توجه به اینکه آموزه‌های علمای حقوق بین‌الملل مؤید حمایت از دکت‌رین حاکمیت محدود سرزمینی است و امروزه این اصل در زمره یکی از قواعد حقوق بین‌الملل عرفی است، بهترین رویکرد نیز برای مدیریت آب دجله و فرات، همین اصل است. به نظر می‌رسد با توجه به رویکردی که ترکیه دارد، تنها راه چاره برای مقابله با زیاده‌خواهی این کشور، تحت فشار قرار دادن این کشور است که خود را در انزوای ژئوپلیتیکی منطقه‌ای بنیند و دیپلماسی و تعامل را راه مفر این شرایط بداند.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش یاری رساندند به‌ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقاله را انجام دادند، کمال قدردانی و سپاس را دارند.

منابع

- احمدی، محمود و داداشی رودباری، عباسعلی. (۱۳۹۵). تروریسم آبی بحرانی نو در جهان؛ مطالعه موردی: سوریه. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان / اسلام. تهران: موسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام، ۲۸-۱۳.
- آوریده، فریا و جبار وطن‌فدا. (۱۳۹۸). اصول و چارچوب رژیم‌های حقوقی بین‌المللی در زمینه استفاده از رودخانه‌های فرامرزی. در کتاب هیدروپلیتیک سویه‌ها و رویکردها، توسط مراد کاویانی‌راد، ۲۱۱-۲۳۵. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- باغبانی‌پور، محمدرضا. (۱۴۰۱)، هدف ترکیه از ساخت ۵۸۵ سد در ۱۸ سال / اخیر چیست، مصاحبه با تسنیم. <https://tn.ai/2713133>
- جدیدی، الهه. (۱۳۹۵). فرصت‌ها و چالش‌های بحران آب در آسیای غربی. مجموعه مقالات همایش بین‌المللی بحران‌های ژئوپلیتیک جهان / اسلام، ۱۸۲-۱۹۸، تهران: موسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام.
- حافظانیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. ویراست دوم. مشهد: پاپلی.
- حافظانیا، محمدرضا و جان‌پرور، محسن. (۱۳۹۶). مرزها و جهانی‌شدن. چاپ سوم. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- دهقانی، رضا. (۱۴۰۰). *افتتاح سد «ایلیسو» و تکمیل جنگ آبی ترکیه علیه کشورهای همسایه*. دستیابی در ۲۰۲۴. <http://fna.ir/4uw15>
- عزتی، عزت‌الله. (۱۳۹۹). *جغرافیای سیاسی جهان اسلام*. چاپ چهارم. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- عسگری، محمود. (۱۳۸۱). نسبت نوین منابع آبی به اهمیت ملی. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۵ (۱۶)، ۴۸۰-۵۰۲.
- فغانی، حجت‌الله. (۱۳۷۸). *ابعاد سیاسی-امنیتی بحران آب در خاورمیانه عربی و آینده مذاکرات صلح اعراب و اسرائیل*. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- قائم‌مقامی، سیدعلی. (۱۳۹۶). بحران آب و آب‌های جاری فرامرزی ترکیه و امنیت ملی و محیط‌زیست ایران. *فصلنامه مطالعات منافع ملی*، ۲ (۷)، ۹۷-۱۱۷.
- کامروا، مهران. (۱۳۹۱). *خاورمیانه معاصر: تاریخ سیاسی پس از جنگ جهانی اول*. چاپ دوم. ترجمه محمدباقر قالیباف و سید موسی پورموسوی. تهران: قومس.
- کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۹۸). *هیدروپلیتیک سویه‌ها و رویکردها*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کک‌دین، نگوین و آلن دیبه، پاتریک. (۱۳۸۳). *حقوق بین‌الملل عمومی*. چاپ دوم. ترجمه حسن حبیبی. جلد دوم. تهران: انتشارات اطلاعات.
- کمپ، جفری و هارکاو، رابرت. (۱۳۸۳). *جغرافیای استراتژیک خاورمیانه*. ترجمه سیدمهدی حسینی‌متین. جلد اول و دوم. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- متقی‌دستنائی، افشین؛ ریحانه صالح‌آبادی و مریم تکرستا. (۱۳۹۹). تبیین بازتاب‌های هیدروپلیتیک ساخت سد ایلیسو در کشورهای پایین‌دست (عراق، سوریه و ج.ا.ایران). *فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ۱۸ (۳۸)، ۳۰۳-۳۳۱.
- مجته‌زاده، پیروز. (۱۳۹۷). *فلسفه و کارکرد ژئوپلیتیک*. چاپ سوم. تهران: سمت.
- محمدی، حمیدرضا. (۱۴۰۱). *هیدروپلیتیک ایران و حوضه‌های پیرامونی*. جزوه درسی مسترشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی. صص ۸۰-۱.
- محمدی، حمیدرضا؛ میرزایی‌پور، طاهره و حسین‌پورپویان، رضا. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی هیدروپلیتیک حوضه دجله و فرات. *فصلنامه جغرافیا*، ۱۰ (۳۵)، ۲۶۱-۲۲۹.
- ممتاز، جمشید. (۱۳۷۴). نظام حقوقی منابع آب آبراه‌های بین‌المللی خاورمیانه. *مجله حقوقی بین‌المللی*، شماره ۱۷ و ۱۸، صص. ۴۱-۸۸.
- نامی، محمدحسن و اخباری، محمد. (۱۳۹۷). *جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران*. چاپ چهارم. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- نواری، علی. (۱۳۹۸). بهره‌برداری از سد ایلیسو در ترکیه و موازین حقوق بین‌الملل آب. *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ۲۱ (۶۳)، ۱۸۹-۱۶۱.
- هاشمی، توحید. (۱۳۹۸). منطقه‌گرایی چارچوبی برای حل پایدار منازعات هیدروپلیتیک. در *کتاب هیدروپلیتیک سویه‌ها و رویکردها*، توسط مراد کاویانی‌راد، ۸۳-۱۰۴. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هالدن، پیت. (۱۳۹۴). *ژئوپلیتیک تغییرات اقلیمی؛ چالش‌هایی برای سیستم بین‌المللی*. ترجمه علی ولی‌قلی‌زاده و مهدی کریمی. مراغه: دانشگاه مراغه.

References

- Ahmadi, M., & Dadashi-Rodbari, A. (2015). Water terrorism is a new crisis in the world; Case study: Syria. *Proceedings of the International Conference on the Geopolitical Crises of the Islamic World* (pp. 13–28). Islamic World Future Research Institute. [In Persian]
- Ahmed Hussein, O., & Mohamed, K. (2021). Legal rights of international water resources: A case of Tigris and Euphrates Rivers. *International Journal of Law, Government and Communication (IJLGC)*, 6(22), 130–137. <https://doi.org/10.35631/IJLGC.6220012>
- Al-Ansari, N. (2019). Hydro geopolitics of the Tigris and Euphrates. In *Recent researches in earth and environmental sciences* (pp. 35–70). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-18641-8_4

- Anderson, E. W. (1999). Geopolitics: International boundaries as fighting places. *Journal of Strategic Studies*, 22(2-3), 125-136.
- Asgari, M. (2002). The new ratio of water resources to national importance. *Strategic Studies Quarterly*, 5(16), 480-502. [In Persian]
- Avarideh, F., & Watanfada, J. (2018). The principles and framework of international legal regimes in the field of using transboundary rivers. In M. Kaviani-Rad (Ed.), *The hydropolitics of strains and approaches* (pp. 211-235). Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Baghbanipour, M. (2022). *What is Türkiye's goal in building 585 dams in the last 18 years?* [Interview with Tasnim News Agency]. <https://tn.ai/2713133> [In Persian]
- Beschorner, N. (1992). Water and instability in the Middle East. *The Adelphi Papers*, 32(273), 3-7.
- Bilgen, A. (2018). The Southeastern Anatolia Project (GAP) revisited: The evolution of GAP over forty years. *New Perspectives on Turkey*, 58, 125-154. <https://doi.org/10.1017/npt.2018.8>
- Boretti, A., & Rosa, L. (2019). Reassessing the projections of the World Water Development Report. *Npj Clean Water*, 2(1), 1-15. <https://doi.org/10.1038/s41545-019-0039-9>
- Dağtaş, S. (2018). Nationalism, displacement, and ethnoreligious differentiation in Turkey's southern borderlands. *Dialectical Anthropology*, 42(4), 359-372. <https://doi.org/10.1007/s10624-017-9481-6>
- Dehghani, R. (2020). *Opening of Ilisu Dam and completion of Türkiye's water war against neighboring countries*. <http://fna.ir/4uw15> [In Persian]
- Dilleen, C. (2019). *Turkey's dam-building program could generate fresh conflict in the Middle East*. <https://www.aspistrategist.org.au/turkeys-dam-building-program-could-generate-fresh-conflict-in-the-middle-east/>
- Dinar, S. (2008). *International water treaties: Negotiation and cooperation along transboundary rivers*. Routledge.
- Dolatyar, M. (2002). Hydropolitics: Challenging the water-war thesis. *Conflict, Security & Development*, 2(2), 115-124.
- Eberlein, C., Drillisch, H., Ayboga, E., & Wenidoppler, T. (2010). The Ilisu Dam in Turkey and the role of export credit agencies and NGO networks. *Water Alternatives*, 3(2), 291-312.
- Elhance, A. P. (1997). Conflict and cooperation over water in the Aral Sea basin. *Studies in Conflict and Terrorism*, 20(2), 207-218. <https://doi.org/10.1080/10576109708436034>
- ESCWA. (2009). *Shared waters – Shared opportunities: World Water Day March 22, transboundary waters in the ESCWA region*. United Nations ESCWA. <https://www.unescwa.org/sites/default/files/pubs/pdf/sdpd-09-tm1-e.pdf>
- ESCWA. (2013). *Inventory of shared water resources in Western Asia* (Online version). United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. <https://waterinventory.org/sites/waterinventory.org/files/chapters/Chapter-01-Euphrates-River-Basin-web.pdf>
- ESCWA. (2021). *Future climate projections for the Mashreq region: Summary outcomes* (E/ESCWA/CL1.CCS/2021/RICCAR/TechnicalReport.7/Rev.1). United Nations.
- Ezzati, E. (2019). *Political geography of the Islamic world* (4th ed.). Al-Mustafa International Translation and Publishing Center. [In Persian]
- Faghani, H. (1998). *The political-security aspects of the water crisis in the Arab Middle East and the future of Arab-Israeli peace negotiations*. Bureau of Political and International Studies. [In Persian]
- Global Water Security. (2012). *Intelligence community assessment*. https://www.dni.gov/files/documents/Special%20Report_ICA%20Global%20Water%20Security.pdf
- Green Cross International. (2000). *National sovereignty and international watercourses*. https://www.greencrossitalia.it/ita/acqua/wfp/pdf/international_watercourses_2000.pdf
- Hafeznia, M. (2016). *Principles and concepts of geopolitics* (2nd ed.). Popli. [In Persian]
- Hafeznia, M., & Janparvar, M. (2016). *Borders and globalization* (3rd ed.). Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Hale, T. (2023). *Why is the Euphrates River drying up and what does it mean*. <https://www.iflscience.com/why-is-the-euphrates-river-drying-up-and-what-does-it-mean-69923>
- Halden, P. (2014). *The geopolitics of climate change: Challenges to the international system* (A. Vali Qolizadeh & M. Karimi, Trans.). Maragheh University. [In Persian]
- Hashemi, T. (2018). Regionalism as a framework for sustainable resolution of hydropolitical

- conflicts. In M. Kavianirad (Ed.), *The hydropolitics of strains and approaches* (pp. 83–104). Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Hussein, H. A., Alshami, A. H., Al-Awadi, A. T., & Ibrahim, M. A. (2023). Hydrological characteristics of the Tigris River at the Baghdad Sarai Station. *Ain Shams Engineering Journal*, 14(2), 101846. <https://doi.org/10.1016/j.asej.2022.101846>
- Jadidi, E. (2015). Opportunities and challenges of water crisis in West Asia. *Proceedings of the International Conference on the Geopolitical Crises of the Islamic World* (pp. 182–198). Future Institute of Islamic World Research. [In Persian]
- Kamrava, M. (2011). *The contemporary Middle East: A political history after the First World War* (2nd ed.; M. B. Qalibaf & S. M. Pourmousavi, Trans.). Ghoomes. [In Persian]
- Kasymov, S. (2011). Water resource disputes: Conflict and cooperation in drainage basins. *International Journal on World Peace*, 28(3), 81–110.
- Kavianirad, M. (2018). *Hydropolitics of strains and approaches*. Strategic Studies Research Institute. [In Persian]
- Kemp, G., & Harkavy, R. (2004). *Strategic geography of the Middle East* (Vols. 1–2; S. M. Hosseini Matin, Trans.). Institute of Strategic Studies. [In Persian]
- Krzymowski, A. (2021). Water diplomacy and its strategic significance for sustainable development goals and global security architecture. *Sustainability*, 13(24), 1–24. <https://doi.org/10.3390/su132413898>
- Mahmoudi, A., Bostani, M., Rashidi, S., & Valipour, M. S. (2023). Challenges and opportunities of desalination with renewable energy resources in Middle East countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 184, 113543. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2023.113543>
- Meissner, R. (1999). *Water as a source of political conflict and cooperation: A comparative analysis of the situation in the Middle East and Southern Africa*. Rand Afrikaans University.
- Meissner, R. (2016). *Hydropolitics, interest groups and governance: The case of the proposed Epupa Dam*. Springer.
- Mohammadi, H. (2022). *Hydropolitics of Iran and surrounding basins* [Unpublished textbook]. Shahid Beheshti University. [In Persian]
- Mohammadi, H., Mirzaipour, T., & Hosseinpour, P. (2011). Spatial hydropolitic analysis of Tigris and Euphrates basin. *Geography Quarterly*, 10(35), 229–261. [In Persian]
- Mojtahedzadeh, P. (2017). *The philosophy and function of geopolitics* (3rd ed.). Samt. [In Persian]
- Mollinga, P. P. (2001). Water and politics: Levels, rational choice and South Indian canal irrigation. *Futures*, 33(8–9), 733–752. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(01\)00016-7](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(01)00016-7)
- Momtaz, J. (1995). The legal system of water resources of the international waterways of the Middle East. *International Law Journal*, (17–18), 41–88. [In Persian]
- Motaghi Dastanai, A., Salehabadi, R., & Takrousta, M. (2019). Explaining the hydropolitical reflections of the construction of Ilisu Dam in the downstream countries (Iraq, Syria and J. A. Iran). *Journal of Geography and Regional Development*, 18(39), 303–331. [In Persian]
- Nami, M., & Akhbari, M. (2017). *The geography of the border with an emphasis on Iran's borders* (4th ed.). Sazman Joghrafiyai Niroohaye Mossalah. [In Persian]
- Navari, A. (2018). Operation of Ilisu Dam in Türkiye and international water law standards. *Public Law Research Quarterly*, 21(63), 161–189. [In Persian]
- PBL. (2018). *Water migration and conflict*. Netherlands Environmental Assessment Agency. https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2018-the-geography-of-future-water-challenges-water-migration-and-conflict_3147.pdf
- Qaem Maqami, A. (2016). Türkiye's transboundary water crisis and Iran's national security and environment. *National Interest Studies Quarterly*, 2(7), 97–117. [In Persian]
- Quoc Dinh, N., Pellet, A., & Patrick, D. (2004). *Public international law* (2nd ed.; H. Habibi, Trans.). Etelaat Publications. [In Persian]
- Rahi, K. A., & Halihan, T. (2018). Salinity evolution of the Tigris River. *Regional Environmental Change*, 18(7), 2117–2127. <https://doi.org/10.1007/s10113-018-1344-4>
- Trottier, J. (1999). *Hydropolitics in the West Bank and Gaza Strip*. Passia.
- Turton, A., & Henwood, R. (2002). *Hydropolitics in the developing world: A southern African perspective*. AWIRU.

- UNEP. (2020). *Environmental challenges in the MENA region*. UN Environment Programme. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/31645/EC_MENA.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Warner, J. (2004). Plugging the GAP working with Buzan: The Ilisu Dam as a security issue. *Occasional Paper*, (67), 1–24.
- Warner, J. F., & Zeitoun, M. (2008). International relations theory and water do mix: A response to Furlong's troubled waters hydro-hegemony and international water relations. *Political Geography*, 27, 802–810.
- Warner, J. F., Wester, P., & Hoogesteger, J. (2014). Struggling with scales: Revisiting the boundaries of river basin management. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water*, 1(5), 469–481.
- Waterbury, J. (1979). *Hydropolitics of the Nile Valley*. Syracuse University Press.
- Yilmaz, M. (2003). *The war that never happened: The sharing of Euphrates-Tigris Rivers water between Turkey, Syria and Iraq* [Master's thesis]. Naval Postgraduate School. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA417543.pdf>